

LIEVER MOE DAN LUI: WERKLOOSHEID EN TEWERKSTELLING VAN
JONGEREN IN VLAANDEREN (1)

Hans De Witte

In deze bijdrage worden enkele basistrends geschetst over de tewerkstellings- en werkloosheidssituatie van jongeren in Vlaanderen. Drie topics komen daarbij aan bod. Eerst wordt de evolutie van de jeugdwerkloosheid en haar oorzaken in kaart gebracht. Vervolgens wordt een overzicht geboden van de kwaliteit en de stabiliteit van de tewerkstelling van jongeren. Tot slot wordt ingegaan op de individuele en maatschappelijke gevolgen van jeugdwerkloosheid. Het optimisme over de verbetering van de jeugdwerkloosheid wordt hierdoor in aanzienlijke mate genuanceerd. De daling van de werkloosheid onder jongeren sinds 1983 werd immers veroorzaakt door een afname van het aanbod aan jongeren op de arbeidsmarkt en niet door een toename van het aantal arbeidsplaatsen. Daarnaast werd de kwaliteit en de stabiliteit van hun tewerkstelling aangetast. Werkloosheid bemoeilijkt tot slot de psychische ontwikkeling van jongeren en vergroot hun bereidheid tot toegevingen om toch maar werk te vinden. Daardoor vergroten jongeren hun weerloosheid, terwijl de solidariteit onder werknemers erdoor kan worden ondergraven.

Inleiding

De interesse voor de problematiek van de jeugdwerkloosheid kende in het begin van de tachtiger jaren een ongekende groei. De laatste tijd lijkt de belangstelling voor deze problematiek terug af te nemen: de positieve geluiden over de daling van de jeugdwerkloosheid sterken blijkbaar zowel beleidsmakers als de publieke opinie in hun gevoel dat het probleem nagenoeg is opgelost. Hier en daar spreekt men zelfs van kraptes op de arbeidsmarkt. In dit artikel wordt dit optimisme aan de feiten getoetst op basis van empirisch materiaal dat aan het Hoger Instituut voor de Arbeid (HIVA) van de KU Leuven werd verzameld (HIVA-stuurgroep, 1986; HIVA-werkgroep Jeugdwerkloosheid, 1988). Het 'optimistische' beeld over de jeugdwerkloosheid wordt daardoor in aanzienlijke mate genuanceerd en gerelativeerd.

Dit artikel bestaat uit vier delen. In het eerste deel schetsen we de evolutie van de jeugdwerkloosheid van het einde van de 70-er jaren tot 1989. Daarbij wordt tevens ingegaan op de oorzaken van deze evolutie en op de vraag aan welke groepen deze evolutie ten goede kwam. In het tweede deel wordt ingegaan op de precaire tewerkstellingssituatie van jongeren door een beeld te schetsen van de (in)stabiliteit en de kwaliteit van hun tewerkstelling. In het derde deel verlaten we het 'objectieve' domein om ons toe te spitsen op de gevolgen van werkloosheid op subjectief vlak. Zowel de werkloosheidsbeleving als de invloed van werkloosheid op de opvattingen van jongeren over arbeid komen daarbij aan bod. In het besluit worden al deze bevindingen kort samengevat en geïntegreerd. Geografisch gezien werd het opzet beperkt tot een beschrijving van trends in het Vlaams Gewest. Een overzicht en een evaluatie van de diverse oplossingsmodellen en overheidsmaatregelen ter bestrijding van (jeugd)werkloosheid wordt in dit artikel niet geboden. Geïnteresseerden kunnen deze gegevens vinden in de twee hoger vermelde HIVA-publikaties.

1. En de jongeren, zij stempelden voort? Een overzicht van 10 jaar jeugdwerkloosheid in Vlaanderen

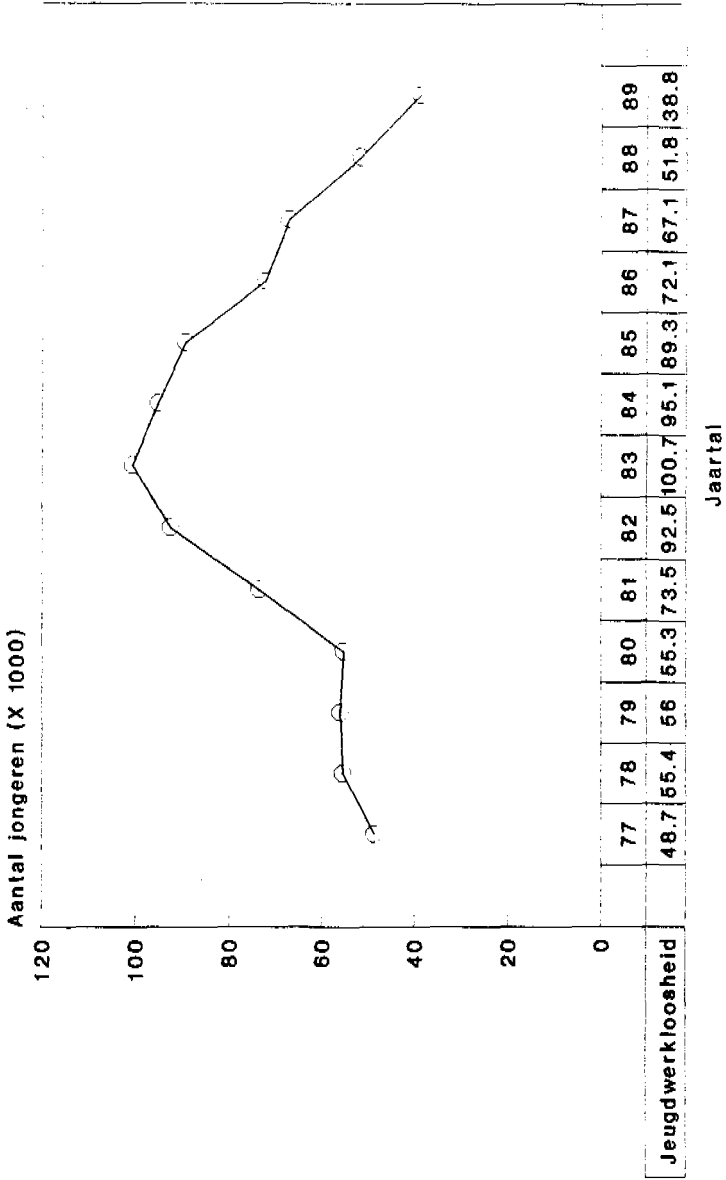
Het huidige werkloosheidspeil onder jongeren valt pas te evalueren door het te vergelijken met de toestand in het verleden. Daarom gaan we eerst in op de evolutie van de jeugdwerkloosheid in Vlaanderen van 1977 tot en met 1989. Na deze 'historische' schets pogen we een inzicht te verwerven in de oorzaken van deze evolutie: de evolutie van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt voor jongeren. Een overzicht van de evolutie van de samenstelling van de jeugdige werklozengroep sluit dit overzicht af.

1.1. De jeugdwerkloosheid daalt ...

De evolutie van het aantal jonge werklozen in het Vlaams Gewest van 1977 tot en met 1989 wordt weergegeven in figuur 1. De cijfers hebben steeds betrekking op de maand maart. We kozen de maand maart als referentiepunt vermits de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening (verder: RVA) dan in zijn bulletins eveneens kwartaalgegevens publiceert, zoals gegevens over de werkloosheidsduur (zie verder).

Uit figuur 1 blijkt dat het aantal jeugdige werklozen sinds 1983 gevoelig daalde. Tussen 1977 en 1980 bleef het aantal jonge werklozen nagenoeg stabiel: het Vlaamse Gewest telde toen ongeveer 55.000 jonge uitkeringsgerechtigd volledig werklozen. Na 1980 verergerde de economische crisis plotseling, met een sterke stijging van het aantal jonge werklozen tot gevolg: hun aantal verdubbelde nagenoeg tussen 1980 (55.305 jonge werklozen) en 1983 (100.674 jonge werklozen). In 1983 werd daardoor de 'top' bereikt. Sindsdien daalt het aantal jonge werklozen: eerst langzaam t.e.m. 1985 (89.301 jonge werklozen), dan sneller tussen 1985 en 1986 (72.147 jonge werklozen), om dan weer iets langzamer af te nemen tussen 1986 en 1987 (67.164 jonge werklozen). Van 1987 tot 1989 daalde de jeugdwerkloosheid opnieuw in sterke mate: in maart 1989 waren 'slechts' 38.847 jongeren werkloos in het Vlaams Gewest. Daarmee is het laagste niveau be-

Figuur 1: De evolutie van de jeugdwerkloosheid in het Vlaams Gewest van maart 1977 t.e.m. maart 1989 (absolute aantallen, x 1.000).

reikt uit figuur 1: het aantal jonge werklozen was in 1989 lager dan in 1977!

De evolutie van de werkloosheidsgraad kent ongeveer hetzelfde verloop als figuur 1: in 1983 is het percentage jonge werklozen het hoogst (28,8%), terwijl er in 1982 (25,8%) en na 1983 verhoudingsgewijs minder jongeren werkloos zijn. Vooral de evolutie na 1985 valt hier opnieuw op: het percentage jonge werklozen daalt sterk van 1985 (27,1%) tot 1986 (22,6%), om sindsdien iets lichter te dalen tot 21,6% in 1987. Daarna daalt het opnieuw sterker tot 13,7% in 1989. Daarmee is opnieuw het laagste punt bereikt: sinds de RVA de werkloosheidsgraden publiceert (1982) was het percentage jeugdige werklozen nog nooit zo 'laag'.

We mogen dus besluiten dat de situatie sterk verbeterde sinds 1983: vanaf dat ogenblik nam de jeugdwerkloosheid immers zowel in absolute als in relatieve cijfers af. Dit verklaart het grote optimisme in beleidskringen en in de publieke opinie. Het probleem van de jeugdwerkloosheid is er echter niet mee opgelost. Werkloosheid blijft immers nog altijd een typisch jongerenprobleem: ook nu nog worden de jongeren sterker met werkloosheid getroffen dan de overige leeftijdscategorieën. De werkloosheidsgraad van jongeren lag in maart 1989 immers nog altijd hoger dan deze van de oudere leeftijdsgroepen (13,7% tegenover 11% voor de +25-jarigen).

1.2. ... Omdat er minder jongeren zijn

Nu we weten dat de jeugdwerkloosheid daalde sinds 1983, dringt de vraag naar de oorzaken van deze verbetering zich op. Om op deze vraag te kunnen antwoorden moeten we eerst stilstaan bij het fenomeen 'werkloosheid'. Werkloosheid is immers de resultante van twee fenomenen op de arbeidsmarkt: vraag en aanbod. De vraag naar arbeidskrachten komt overeen met het totale aantal bestaande arbeidsplaatsen en verwijst dus naar het aantal mensen dat men kan tewerkstellen. Het aanbod aan arbeidskrachten komt overeen met de totale groep werknemers en verwijst dus naar allen die tewerkgesteld willen worden.

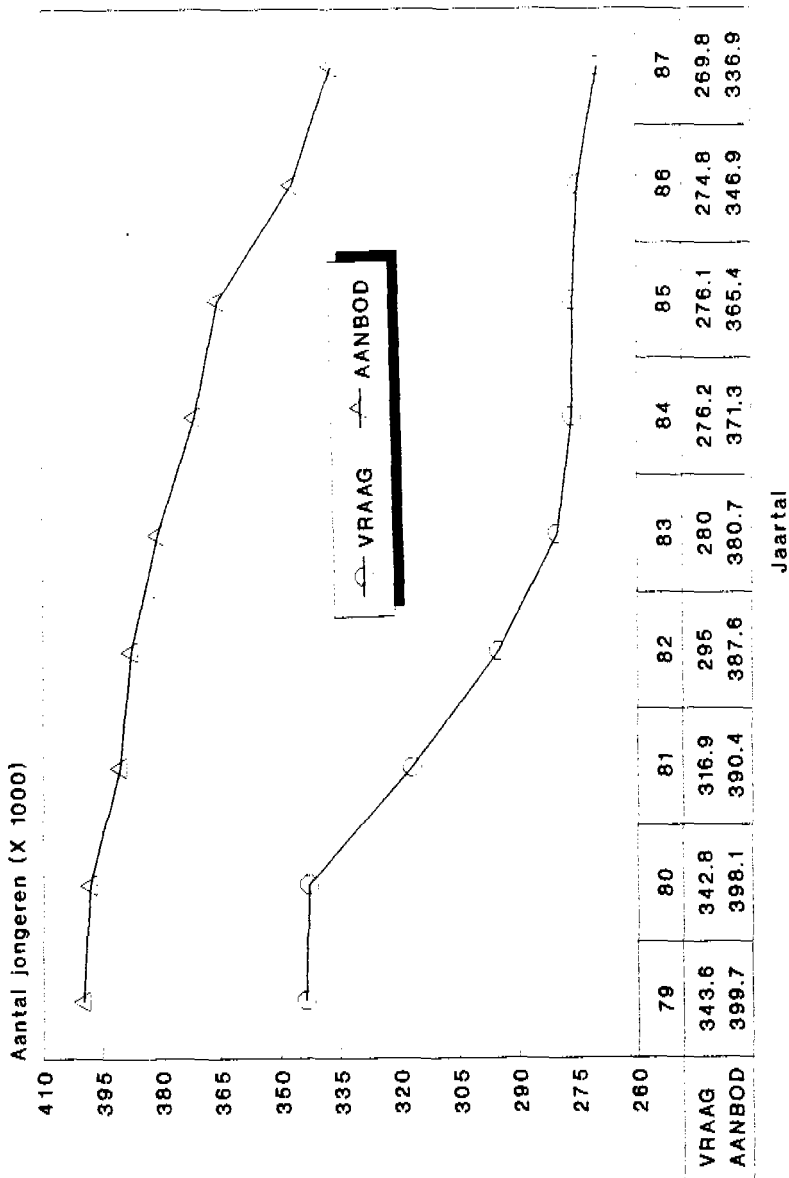
Werkloosheid komt voor wanneer het aanbod (het aantal werknemers) de vraag (het aantal arbeidsplaatsen) op de arbeidsmarkt overtreft: er is dan een 'overschot' aan werknemers op de arbeidsmarkt, of er zijn 'teveel werknemers voor te weinig jobs'. Deze omschrijving toont aan dat de oorzaken van werkloosheid zowel aan de vraagzijde als aan de aanbodzijde (of beiden) kunnen liggen.

Dit is vooral van belang bij een verandering in het aantal werklozen. Een daling van het aantal werklozen kan immers te wijten zijn aan een gevoelige toename van het aantal arbeidsplaatsen (de vraag) terwijl het aantal werknemers (het aanbod) stabiel bleef. Dezelfde daling kan echter eveneens veroorzaakt worden door een gevoelige afname van het aantal werknemers (het aanbod), terwijl het aantal jobs (de vraag) constant bleef. Een combinatie van een wijziging in zowel de vraag als het aanbod is natuurlijk ook mogelijk. Het precies bepalen van de oorzaak van de daling van de jeugdwerkloosheid is van belang. Het geeft ons immers een indicatie van de mate waarin overheid en werkgevers arbeidsplaatsen creëerden.

De evolutie van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt voor jongeren in het Vlaams Gewest wordt weergegeven in figuur 2. Om de vraag naar arbeidsplaatsen te becijferen werd gebruik gemaakt van de statistieken van de Rijksdienst voor Ziekte- en Invaliditeitsverzekering (verder: RIZIV). Deze omvatten alle voltijds en deeltijds werkenden in zowel de overheids- als de privésector, aangevuld met de zelfstandigen (2). Het aanbod aan arbeidskrachten wordt bekomen door de werkenden en de uitkeringsgerechtigde volledig werklozen (maart van dat jaar) samen te tellen. De evolutie van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt voor jongeren wordt slechts geschetst tot en met 1987, vermits er op het ogenblik waarop dit artikel werd geschreven nog geen RIZIV-gegevens beschikbaar waren over de tewerkstelling in 1988.

Uit figuur 2 blijkt dat het aanbod aan jonge arbeidskrachten al sinds 1979 geleidelijk aan het afnemen is: gemiddeld genomen daalt hun aantal jaarlijks met ongeveer 7.800 personen. Deze daling verloopt echter niet

Figuur 2: De evolutie in het Vlaams Gewest van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt voor jongeren van 1979 t.e.m. 1987 (absolute aantallen, x 1.000).

rechtlijnig. Van 1979 tot 1980 is deze daling immers beperkt in omvang: -1.600 personen. Na 1980 en vooral na 1982 neemt het aantal jongeren op de arbeidsmarkt in snellere mate af, om van 1985 tot 1986 in spectaculaire mate te dalen: -18.500 jongeren op één jaar tijd! De daling tussen 1986 en 1987 is opnieuw beperkter: -9.982 jongeren. Twee fenomenen spelen een rol in deze evolutie. Vooreerst is er natuurlijk de dalende nataliteit: in 1986 waren er in Vlaanderen ongeveer 56.000 jongeren minder dan in 1980 (Van Waes, 1988: bijlage 1). Dit is een afname van 5,4%. Er waren in 1986 niet enkel minder jongeren dan in 1980, in vergelijking tot 1980 bleef tevens een groter aantal onder hen op de schoolbanken zitten. Het aantal schoolgaanden nam tussen 1980 en 1986 immers toe met ongeveer 23.500 personen (Van Waes, 1988: bijlage 1). Dit is een toename van 5,5%. De toename van het aantal schoolgaanden tussen 1980 en 1986 is te wijten aan de verlenging van de leerplicht sinds 1983 en aan de toenemende tendens om langer te studeren. De daling van het aantal jongeren op de arbeidsmarkt sinds 1979 is dus te wijten aan de combinatie van de daling van het totale aantal jongeren door de dalende nataliteit en de stijging van de categorie schoolgaanden. De daling van het aantal jongeren op de arbeidsmarkt sinds 1985 is echter enkel te wijten aan de dalende nataliteit. De totale jongerengroep verminderde tussen 1985 en 1986 immers met nagenoeg 20.500 personen, terwijl het aantal schoolgaande jongeren sinds 1984 en vooral sinds 1985 eveneens begon te dalen: tussen juni 1985 en juni 1986 daalde hun aantal met ongeveer 5.600 personen (3). De invloed van het aantal schoolgaanden op de daling van het arbeidsaanbod van jongeren blijkt de laatste jaren dus uitgespeeld te zijn.

In de beschouwde periode nam niet enkel het aanbod aan arbeidskrachten af, ook de vraag ernaar daalde. Uit figuur 2 blijkt dat deze evolutie in drie fasen verliep. Tussen 1979 en 1980 bleef het aantal arbeidsplaatsen voor jongeren nagenoeg constant: het daalde slechts licht met 855 eenheden. Van 1980 t.e.m. 1983 nam het aantal arbeidsplaatsen voor jongeren echter in sterke

WERKLOOSHEID EN TEWERKSTELLING VAN JONGEREN

---

mate af: gemiddeld genomen gingen er jaarlijks 21.000 arbeidsplaatsen verloren. Vanaf 1983 neemt de teloorgang van arbeidsplaatsen langzaam af. Er gaan sinds 1983 nog steeds arbeidsplaatsen verloren (gemiddeld genomen 2.500 per jaar), doch deze afname is minder drastisch dan in de periode 1980-1983. Tussen 1984 en 1985 was het verlies in arbeidsplaatsen zelfs minimaal: het bedroeg immers slechts 50 eenheden. De afname in arbeidsplaatsen tussen 1986 en 1987 was opnieuw groter: gedurende deze periode gingen er ongeveer 5.000 arbeidsplaatsen verloren.

Het samennemen van de evolutie van vraag én aanbod op de arbeidsmarkt, geeft ons een zicht op de oorzaken van de daling van de jeugdwerkloosheid. Tussen 1980 en 1983 namen zowel het aantal jonge werknemers (het aanbod) als het aantal voor hen beschikbare arbeidsplaatsen (de vraag) af. De afname van het aantal beschikbare arbeidsplaatsen ging echter het snelste. Dit laat de conclusie toe dat de verergering van de jeugdwerkloosheid tot 1983 het gevolg is van de teloorgang van arbeidsplaatsen voor jongeren. De oorzaak tot 1983 ligt dus hoofdzakelijk aan de vraagzijde. Vanaf 1983 wordt de sterke teloorgang van arbeidsplaatsen voor jongeren afgeremd. De afname van het aanbod aan jonge arbeidskrachten gaat sinds 1983 echter door. De verbetering van de jeugdwerkloosheid sinds 1983 kan daarom nagenoeg volledig toegeschreven worden aan het dalend aanbod van jonge werknemers op de arbeidsmarkt. Dit is - zoals hoger aangetoond - in nog sterkere mate het geval voor de daling van het aantal jonge werklozen sinds 1985: deze verbetering is zelfs uitsluitend het gevolg van de dalende nataliteit.

Eén conclusie staat dus als een paal boven water: tot 1987 gingen er arbeidsplaatsen voor jongeren verloren. Indien er jobs gecreëerd werden - wat niet uit deze cijfers kan worden afgelezen - dan hebben ze enkel de verdere teloorgang van de tewerkstelling kunnen afzwakken. Tot een toename van het aantal arbeidsplaatsen hebben ze niet geleid. Daarbij komt nog dat het totale arbeidsvolume van jongeren in nog sterkere mate gedaald is dan hun totaal aantal arbeidsplaatsen. Tussen 1983 en 1986

daalde het aantal arbeidsplaatsen voor jongeren met 2,6%, terwijl het arbeidsvolume voor deze groep afnam met 8% (Van Waes en Holderbeke, 1988: 174). Het opsplitsen van een voltijdse baan in twee halftijdse banen heeft immers een verdubbeling van het aantal arbeidsplaatsen tot gevolg, terwijl het arbeidsvolume gelijk blijft. En dit is precies wat de laatste tijd gebeurde bij jongeren: zoals verder nog zal worden aangetoond verdubbelde het aantal deeltijds tewerkgestelde jongeren immers tussen 1983 en 1986 (Van Waes en Holderbeke 1988: 172). Een daling van het totale aantal tewerkgestelde jongeren ondanks de stijging van het aantal deeltijds tewerkgestelden, impliceert dan ook een nog sterkere daling van het totale arbeidsvolume van jongeren.

Daarbij komt nog dat de relatieve positie van jongeren niet verbeterde tussen 1983 (het 'hoogtepunt' van de jeugdwerkloosheid) en 1986. Dit blijkt wanneer we de verhouding berekenen tussen het aandeel van de jongeren in de werkloosheid en hun aandeel op de arbeidsmarkt (= het totaal van werkenden en werklozen). Deze verhouding wordt uitgedrukt in wat we een 'participatie-index' kunnen noemen (zie: De Witte en Holderbeke, 1989: 106-107). Wanneer het percentage jongeren in de werkloosheid even groot is als het percentage jongeren op de arbeidsmarkt, dan is deze index gelijk aan 1. Bij een oververtegenwoordiging van jongeren in de werkloosheid is de participatie-index groter dan 1; bij een ondervertegenwoordiging is hij kleiner dan 1. Een analoge index kan berekend worden m.b.t. het aandeel van de jongeren in de voltijdse tewerkstelling. We overlopen kort de evolutie m.b.t. beide participatieindexen.

De -25-jarigen nemen in 1983 19,5% van de arbeidsmarkt voor hun rekening, terwijl ze op dat ogenblik 35,2% van de werkloze bevolking uitmaken. Zoals blijkt uit hun participatie-index (1,81) worden ze op dat ogenblik dus sterk oververtegenwoordigd in de werkloosheid. Ondanks de dalende jeugdwerkloosheid bleef de oververtegenwoordiging van de jongeren in de werkloosheid stabiel: in 1986 ligt hun participatie-index met 1,85 immers even hoog als in 1983! Temidden van de vele positieve gelui-

den over de evolutie van de jeugdwerkloosheid is dit toch wel een erg markante vaststelling. Hieruit blijkt immers dat de jongeren hun positie niet hebben kunnen verbeteren tussen 1983 en 1986. Ze blijven even sterk oververtegenwoordigd in de werkloosheid.

Eveneens weinig opbeurend is het aandeel van de jongeren in de voltijdse tewerkstelling. Ook hier is er nauwelijks verandering merkbaar. De jongeren blijven duidelijk ondervertegenwoordigd met een participatie-index van 0,84 in 1983 en 0,86 in 1986. Zij krijgen dus in beide periodes minder voltijdse arbeidsplaatsen toegewezen dan hun aandeel op de arbeidsmarkt rechtvaardigt. De eindbalans voor jongeren is dan ook weinig positief: ze blijven even sterk oververtegenwoordigd in de werkloosheid en even sterk ondervertegenwoordigd in de voltijdse tewerkstelling als vroeger.

1.3. En de zwakke groepen, zij stempelden voort

Niet iedereen wordt in gelijke mate met werkloosheid getroffen. Werkloosheid is immers een selectief fenomeen dat vooral de zwakke groepen op de arbeidsmarkt treft: de vrouwen en de lager geschoolden (HIVA-stuurgroep, 1986). De verbetering van de jeugdwerkloosheid kwam vooral de sterkere groepen op de arbeidsmarkt ten goede. De zwakkere groepen bleven in de werkloosheid achter. Dit blijkt zowel uit de evolutie van de samenstelling van de jonge werklozengroep naar geslacht en scholingsgraad als uit de evolutie van de werkloosheidsduur bij jongeren.

De verslechtering van de jeugdwerkloosheid tussen 1980 en 1983 ging immers gepaard met een toename van het aandeel van de mannen in de werklozengroep (28% in 1980 en 40,4% in 1983) (4). Na 1983 neemt het percentage mannen onder de jeugdige werklozen weer af: van 40,4% in 1983 tot 29,2% in 1989. Door het verbeteren van de toestand voor jongeren komen de 'klassieke' selectiemechanismen op de arbeidsmarkt terug sterker op de voorgrond: vrouwen worden opnieuw vaker werkloos en mannen vinden opnieuw sneller een job. De verbetering van de totale

werkloosheidssituatie voor jongeren gaat dus gepaard met een toename van de discriminatie van de zwakkere vrouwengroep op de arbeidsmarkt.

Ondanks de geleidelijke stijging van de scholingsgraad van de werkloze jongeren, komt uit de evolutie van jonge werklozengroep naar scholingsgraad een analoge tendens naar voor. Het percentage hoger geschoolden (Hoger Onderwijs Buiten de Universiteit en Universiteit) volgt immers hetzelfde verloop als het percentage mannen: het stijgt licht van 7,3% in 1981 tot 9,4% in 1983 om sindsdien weer te dalen tot 6,9% in 1988. In 1989 was dit percentage - opvallend genoeg - weer iets gestegen tot 8,7%. De verergering van de jeugdwerkloosheid gaat dus gepaard met een toename van het aandeel van de hoger geschoolden in de werklozengroep, terwijl de verbetering van de situatie samengaat met de afname van hun aandeel. De zwakkere groep lager geschoolden blijft sinds 1983 dus meer en meer in de werkloosheid achter, terwijl vooral de hoger geschoolden van de verbetering profiteren. In 1989 werd dit effect wel iets afgezwakt.

Tenslotte blijkt dat de werkloosheidsduur onder jongeren geleidelijk aan gestegen is sinds 1982, ondanks de daling van de jeugdwerkloosheid sinds 1983. Jongeren worden nu dus wel minder werkloos dan voorheen, zij die werkloos worden blijven het echter gedurende een langere periode. Het percentage jongeren dat minstens 1 jaar werkloos is, is langzaam gestegen van 1982 (36,3%) tot 1984 (46,6%), om sindsdien nagenoeg stabiel te blijven (47,6% in 1987). Het percentage jongeren dat minstens twee jaar werkloos is, bleef vanaf 1982 echter stijgen: van 14,1% in 1982 tot 28,8% in 1987; een verdubbeling op vijf jaar tijd! Vanaf 1988 wordt deze trend echter doorbroken: in maart 1988 was 41% van de werkloze jongeren minstens één jaar werkloos en 22,2% minstens twee jaar. In maart 1989 betrof het respectievelijk 36,7% en 19,4%. Het percentage langdurig werkloze jongeren zakt daardoor onder het niveau van 1983, toen de jeugdwerkloosheid haar hoogtepunt bereikte. In hoeverre deze trend zich in de toekomst zal voortzetten is natuurlijk een open vraag.

De toename van de langdurige werkloosheid tot 1987, duidt er wellicht opnieuw op dat de minst sterke groepen werkloos gebleven zijn sinds 1983, terwijl de 'sterkeren' sindsdien sneller werk vonden. Een toename van langdurige werkloosheid is problematisch, vermits langdurige werkloosheid aanleiding geeft tot een vicieuze cirkel: heel wat onderzoek in binnen- en buitenland toont aan dat de kans om werkloos te blijven groter wordt naarmate men langer werkloos is (De Smedt en Spinnewyn, 1986: 72-73; Schellens, 1988: 125-128; Ten Have en Jehoel-Gijsbers, 1985: 19-37; Ter Huurne, 1988: 54-71). Uit de analyse van Schellens m.b.t. de regio Antwerpen blijkt zelfs dat de werkloosheidsduur de voornaamste variabele is die de (her)intrede belemmert bij jongeren die reeds frequent werkloos werden (Schellens, 1988: 140). De verklaring voor deze vicieuze cirkel ligt vermoedelijk zowel bij de werkgevers als bij de werklozen (voor een overzicht, zie: De Witte, 1988(a): 26-28). Voor werkgevers vormt werkloosheid wellicht een negatief selectie criterium. Langdurige werkloosheid wijst voor hen wellicht op een gebrek aan inzet en werkwillegheid. Ook de werklozen zelf spelen een rol in dit proces. Uit heel wat onderzoek blijkt immers dat langdurige werkloosheid passiviteit en zelfs apathie in de hand werkt.

2. Een kijk op de stabiliteit en de kwaliteit van de tewerkstelling van jongeren

De hoger vermelde vaststellingen nuanceren het optimisme dat in de publieke opinie en in beleidskringen leeft m.b.t. de daling van de jeugdwerkloosheid. Door ook rekening te houden met de stabiliteit en de kwaliteit van de tewerkstelling van jongeren wordt dit optimisme nog verder gerelativeerd.

Zo is de mobilititeit binnen de groep jonge werklozen erg groot. Uit de analyse van de beroepsloopbaan van jonge werklozen in Halle-Vilvoorde over een periode van 5 jaar blijkt dat jongeren een instabiel tewerkstellingspatroon vertonen: velen wisselen voortdurend een aantal kortere werkloosheidsperiodes af met iets langere periodes van

tewerkstelling (De Smedt en Spinnewyn, 1986: 59-80). De gemiddelde duur van hun werkloosheidsperiodes bedraagt ongeveer één jaar. Hun tewerkstellingsperiodes duren gemiddeld ongeveer twee jaar. Daardoor brengen jongeren die ooit met werkloosheid in aanraking kwamen op een periode van vijf jaar 35 à 45% van hun tijd als werkloze door. Verdere analyses tonen aan dat ongeveer 75% van alle jongeren op een periode van vijf jaar geconfronteerd wordt met werkloosheid. Ongeveer 40% van alle jongeren wordt in die periode zelfs 3 of meer keren werkloos. Het is dus niet zo dat jongeren aan het werk blijven, eens ze de werkloosheid verlaten hebben.

De voorgaande beschrijving heeft betrekking op het globale loopbaanprofiel van jongeren. Deze globale beschrijving dient genuanceerd te worden, vermits niet alle jongeren eenzelfde loopbaanprofiel vertonen. Vlaams onderzoek naar deze loopbaantypes ontbreekt voorlopig (5). Uit recent Nederlands onderzoek blijkt dat men vier grote loopbaantypes kan onderscheiden (Ter Huurne, 1988: 13-37). In dat onderzoek werden een 600-tal jongeren die in 1984 werkloos waren na 2,5 jaar opnieuw geïnterviewd. Ongeveer één derde (35%) onder hen - vooral hoger en technisch geschoolden - had een vaste betrekking weten te verwerven gedurende deze periode (6). Iets minder dan een kwart onder hen (22%) - voornamelijk laag geschoolden - was gedurende deze periode werkloos gebleven. Tussen beide extremen in bevonden zich twee groepen die zich met wisselend succes staande hadden weten te houden op de arbeidsmarkt. Een groep van 15% was nagenoeg continu aan het werk geweest door onophoudelijk van het ene tijdelijke contract naar het andere over te stappen. Hoger geschoolden waren lichtjes oververtegenwoordigd in deze categorie. De tweede groep (14%) vertoonde eveneens een erg instabiel profiel, doch deze jongeren hadden onophoudelijk tewerkstelling met werkloosheid afgewisseld. Lager en technisch geschoolden waren iets sterker vertegenwoordigd in deze categorie. Naast deze vier grote loopbaantypes, die samen 86% van de geïnterviewden omvatten, kwamen er nog enkele kleinere types voor. Zo bleek een groep van 7% - voornamelijk lager geschoolde

meisjes - zich na verloop van enige tijd terug te trekken van de arbeidsmarkt om zich toe te leggen op de huishouding. Een dergelijke analyse van de loopbaantypes toont aan dat er meerdere 'verloren generaties' bestaan. Deze term wordt vaak voorbehouden voor de 15% jongeren die van het ene 'nepstatuut' naar het andere overstappen. Uit het hogervermelde onderzoek lijkt echter dat een nog grotere groep van 22% langdurig in de werkloosheid achterblijft. Wellicht vormen zij de groep die de grootste kans heeft om een 'verloren generatie' te worden.

Ook het arbeidsstatuut van jongeren werd de jongste jaren sterk aangetast. Flexibiliteit en deregulering deden vooral bij jongeren hun intrede en leidden tot een grotere verscheidenheid aan statuten en contracten binnen de jonge werknemersgroep. Tevens werden jongeren in sterkere mate dan ouderen ingeschakeld in systemen waarbij abnormale en onregelmatige arbeidstijden veralgemeend werden (Serroyen, 1988: 5). Het is opvallend dat de interesse voor de kwaliteit van de tewerkstelling de laatste tijd sterk toeneemt. De verbetering van de jeugdwerkloosheid inspireert blijkbaar zowel de christelijke als de socialistische jongerenorganisaties om hun aandacht te verleggen naar het verbeteren van de kwaliteit van de jongerentewerkstelling. Beide aspecten staan overigens niet los van elkaar. Uit het hoger vermeldde Nederlandse onderzoek naar de loopbaantypes bij jongeren, blijkt immers dat hoger geschoolden weinig werkloos worden én een kwalitatief betere tewerkstelling verwerven. Zowel werkloosheid als tijdelijke tewerkstelling worden sterker geconcentreerd onder lager geschoolden en vrouwen. De noodzaak van aandacht voor de preciaire tewerkstelling van jongeren blijkt tevens uit psychologisch onderzoek uit Engeland: bepaalde vormen van preciaire arbeid blijken immers belastender te zijn voor het psychisch welzijn van werknemers dan werkloosheid (Burchell, 1989)! Vlaams onderzoek over de psychische gevolgen van onvolwaardige tewerkstelling ontbreekt echter grotendeels.

Het domein van de kwaliteit van de tewerkstelling omvat diverse aspecten. Achtereenvolgens zullen we ingaan op de tijdelijke tewerkstelling, de tewerkstellingstatuten die door de overheid werden gecreëerd (het zgn. 'remedial circuit'), de deeltijdse arbeid en de tewerkstelling onder het niveau van het diploma. Voor al deze aspecten geldt dat jongeren er sterker mee getroffen worden dan ouderen, al lijkt deze situatie zich sinds 1986 gaandeweg te verbeteren.

De grote oorzaak van het instabiele tewerkstellingspatroon van jongeren ligt natuurlijk in de toename van hun tijdelijke tewerkstelling. Daar waar de wetgever in het verleden de voorkeur gaf aan arbeidsovereenkomsten van onbepaalde duur werd het gamma aan tijdelijke overeenkomsten de laatste jaren in sterke mate uitgebreid (Pernot, 1986: 81-107). Uit een onderzoek onder afgestudeerden uit het technisch- en het beroepsonderwijs blijkt dan ook dat slechts de helft onder hen hun loopbaan startte met een 'normaal' contract van onbepaalde duur (Bourdeaud'hui en Denys, 1986: 35-36). De overigen vonden tijdelijk werk of werk in het zogenaamde remedial circuit (zie verder). Natuurlijk blijven niet alle jongeren met een contract van bepaalde duur werken. Toch blijkt uit de resultaten van de steekproefenquête van het Nationaal Instituut voor de Statistiek (verder: NIS) naar de beroepsbevolking in 1986, dat 20,2% van alle werkende jongeren tijdelijk tewerkgesteld was in het Vlaams gewest (Vleminckx, 1988: 104-108) (7). De tijdelijke tewerkstelling is sterk geconcentreerd in de jongerengroep: maar liefst 51,3% van de tijdelijk tewerkgestelden was in 1986 jonger dan 25 jaar, terwijl het aandeel van de jongeren in de totale groep werkenden slechts 15,3% bedroeg. Een deel van deze tijdelijke tewerkstelling betreft natuurlijk een proefperiode vooraleer men 'vast' wordt aangeworven. Voor de overigen is het vaak de enige wijze om aan werkloosheid te ontsnappen. Dit wordt geïllustreerd door de resultaten van de enquête over interimarbeid, die georganiseerd werd door enkele jongerenorganisaties van de Christelijke Arbeidersbeweging (De Bruycker, 1989). Nagenoeg alle onder-

vraagde interimwerknemers zagen hun interimarbeid als een tijdelijke, onvolwaardige oplossing. Bij gebrek aan beter kozen ze voor interimarbeid om zo werkloosheid te vermijden. Interimarbeid ging voor 60% onder hen tevens gepaard met werk dat niet in overeenstemming was met hun diploma. Dit toont aan dat de diverse aspecten van de kwaliteit van de tewerkstelling niet los van elkaar staan, doch eerder samen voorkomen.

Het remediair circuit omvat een groot aantal stelsels (de zgn. 'nepstatuten') die door de overheid in het leven geroepen werden om de werkloosheid te bestrijden. De meeste van deze stelsels zijn door iedereen gekend: de stage voor jongeren, het Bijzonder Tijdelijk Kader (BTK), het Derde Arbeidscircuit (DAC) en het stelsel van Tewerkgestelde Werklozen (TWW) maken er allen deel van uit. Deze stelsels worden veelal gekenmerkt door werkonzekerheid (tijdelijke contracten) en door onvolledige sociale zekerheids- en arbeidsrechten, al bracht o.m. het nieuw ingevoerde statuut van de 'gesubsidieerde contractuelen' (de zgn. 'GEKO's' of 'GESCO'S') daar wel een aanzienlijke verbetering in. Het aantal jongeren dat in het remediair circuit wordt tewerkgesteld, is tot 1986 langzaamaan gestegen (Van Waes en Holderbeke, 1988: 141-142). In 1986 werkte dan ook een niet onaanzienlijk deel van de -25 jarige loon- en weddetrekkenden in het remediair tewerkstellingscircuit: ongeveer 14,3% of 37.680 jongeren (Van Waes en Holderbeke, 1988: 162). Jongeren worden dan ook vaker tewerkgesteld in het remediare circuit dan ouderen. In 1986 bevatten deze stelsels immers voor 50,7% -25 jarigen, terwijl het aandeel van de jongeren onder de werkenden en de werklozen veel lager lag: respectievelijk 15,3% en 30,9%.

De onvolwaardige integratie van de jongeren in de arbeidsmarkt geldt ook voor hen die in andere statuten dan de remediare tewerkgesteld zijn. Zo brachten de verlenging van de proeftijd voor bedienden en de mogelijkheid om na de stage een arbeidsovereenkomst voor bepaalde tijd af te sluiten, een verzwakking met zich mee van de arbeidsrechtelijke positie van de jonge werknemers (Pernot, 1986: 81-107). De precaire positie van jongeren

op de arbeidsmarkt blijkt tevens uit het grote aantal jongeren dat deeltijds werkt. In 1986 werkte 20,5% van de jonge loon- en weddetrekkenden deeltijds (Van Waes en Holderbeke, 1988: 172). Het percentage +25 jarigen dat deeltijds werkt is lager: 13,5%. De deeltijdse tewerkstelling van jongeren nam de laatste jaren spectaculair toe: tussen 1983 en 1986 verdubbelde het aantal deeltijds werkende jongeren zelfs! Hieruit blijkt dat de arbeidsherverdeling die men met het uitbreiden van de deeltijdse tewerkstelling beoogt, afgewenteld wordt op de jonge werknemers in plaats van haar te verdelen over alle werknemers. Ook jongeren verkiezen immers een volwaardige tewerkstelling in een voltijdse baan. Dit wordt aangetoond door de resultaten van de steekproefenquête van het NIS in 1985 (Van Waes en Holderbeke, 1988: 186-188). Daaruit blijkt immers dat slechts 5 à 9% van de +25 jarigen vrijwillig koos voor een deeltijdse betrekking. De overgrote meerderheid onder hen (70,4% onder de 20-24 jarigen) was deeltijds beginnen werken omdat ze geen voltijdse job hadden kunnen vinden. Ze werken dus deeltijds 'bij gebrek aan beter'. Dit beeld verandert wanneer de leeftijd van de ondervraagden stijgt: onder de +25 jarigen koos 40 à 55% vrijwillig voor een deeltijdse baan. Ook de deeltijdse arbeid staat niet los van de overige aspecten van de kwaliteit van de tewerkstelling. Uit recente gegevens over de evolutie van het aantal deeltijds tewerkgestelden blijkt immers dat vooral de deeltijdse tewerkstelling in interimbanen in sterke mate toenam tussen 1983 en 1987 (De Witte en Holderbeke, 1989: 103-106). Hieruit blijkt opnieuw de sterke verwevenheid van de diverse aspecten van preciaire arbeid.

Tenslotte wijst ook de toename van de tewerkstelling onder het niveau van het diploma op de onvolwaardige integratie van de jongeren op de arbeidsmarkt. In het hoger reeds vermelde onderzoek onder afgestudeerden uit het technisch- en het beroepsonderwijs, gaf 27 tot 42% van de ondervraagden aan dat ze onder het niveau van hun kwalificatie tewerkgesteld werden (Bourdeaud'hui en Denys, 1986: 79-86). Dit fenomeen beperkt zich niet tot deze specifieke groep jongeren. Uit een enquête onder

psychologen die afstudeerden in de academiejaren 1982 en 1985 bleek immers dat nagenoeg één vierde onder hen (23,7%) onder hun universitair diploma tewerkgesteld was (De Witte en Lagrou, 1989). Deze vorm van preciaire tewerkstelling had tevens negatieve gevolgen voor hun psychisch welzijn: zowel de arbeids- als de levenstevredenheid van deze universitair geschoolden lag significant lager wanneer ze onder het niveau van hun diploma werkten. Hetzelfde geldt voor hen die tijdelijk tewerkgesteld waren. Zij die een werk uitoefenden waarbij ze enkel nood hadden aan een diploma van het secundair onderwijs toonden zich zelfs ronduit ontevreden over hun werk.

3. Gevolgen van werkloosheid voor de jongeren en de samenleving

Nu we de evolutie van de werkloosheid en de kwaliteit van de jongerentewerkstelling in kaart hebben gebracht, lijkt het zinvol om stil te blijven staan bij de gevolgen van deze fenomenen. We gaan eerst in op de gevolgen van werkloosheid voor de individuele jongere: de beleving van werkloosheid. Daarna komen de gevolgen van de jeugdwerkloosheid voor de samenleving aan bod. We beperken dit laatste tot de invloed van werkloosheid op de houding van jongeren ten opzichte van (betaalde) arbeid. Een overzicht van de invloed van werkloosheid op de politieke opvattingen van jongeren kan elders worden gevonden (De Witte, 1989: 75-94).

3.1. De gevolgen van werkloosheid voor de individuele jongere: de werkloosheidsbeleving

De gevolgen van werkloosheid voor het psychisch welzijn van het individu zijn zo langzaamaan wel gekend. Vooral de verhelderende artikels van Lagrou hebben daartoe bijgedragen (Lagrou, 1982 en 1983). Uitgaande van de analyse van Jahoda verklaart hij de negatieve beleving van werkloosheid door te verwijzen naar de noden waaraan betaalde arbeid in onze samenleving tegemoetkomt. Door te gaan werken verwerft men een inkomen en kan men in con-

tact komen met mensen buiten de gezinskring. Arbeiden geeft tevens structuur en afwisseling aan ons leven en stelt ons in staat om ons te ontplooien en om ons zinvol in te zetten voor de samenleving. Betaald werk bepaalt tenslotte in sterke mate onze status en onze identiteit: 'we zijn wat we doen'. Werkloosheid frustreert deze noden. De beleving ervan vormt dan ook het spiegelbeeld van wat zojuist werd vermeld: een drastische inkomensverlaging, een ongeordend leven, sociale isolatie, prestigeverlies, verveling, twijfels aan zichzelf en gevoelens van overbodigheid dragen elk op zich bij tot het verminderen van het psychisch welzijn van de werkloze.

Het zojuist geschetste beeld heeft betrekking op 'de' beleving van 'de' (ideaaltypische) werkloze. De beleving van werkloosheid is echter mede afhankelijk van de kenmerken van het individu, zoals de leeftijd, het geslacht en de scholingsgraad. Literatuuronderzoek toont aan dat jongeren onder 25 jaar minder onder werkloosheid lijden dan hun 30 t.e.m. 50-jarige collega's op de arbeidsmarkt (De Witte, 1986: 111-128). Dit heeft meerdere redenen. In vergelijking tot hun oudere collega's dragen jongeren immers minder financiële verantwoordelijkheid en gaan ze er financieel gezien minder sterk op achteruit. Tevens hebben jongeren gunstiger vooruitzichten op werk dan ouderen: wellicht zullen ze ooit eens werk vinden. De kansen op werk van een 45-jarige werkloze zijn daarentegen klein. Oudere werklozen voelen zich tevens eenzamer en sterker uit de samenleving gesloten dan jongeren. Tenslotte verliezen ouderen de beroepsidentiteit die vele jongeren nog niet kunnen missen, vermits ze deze nog niet verworven hebben. Het verschil in beleving tussen beide groepen is echter van relatieve aard: ook de jongeren beleven hun werkloosheid doorgaans als belastend en negatief (Ten Have en Jehoel-Gijsbers, 1986: 6-7). De ouderen beleven haar echter als nog belastender dan de jongeren.

Het zojuist vermelde verschil in beleving komt voort uit het verschil in positie van beide leeftijdsgroepen op de arbeidsmarkt. Ouderen worden geëlimineerd uit het arbeidsproces. Ze verliezen wat ze voorheen verworven had-

den: hun werk. Dit komt hard aan vermits ze hun hele leven opgebouwd hebben rond dit werk. Jongeren verliezen geen vooraf verworven positie, doch slagen er niet in om een plaats op de arbeidsmarkt te verwerven. Ze verlengen daardoor noodgedwongen hun jeugdige, weinig verantwoordelijke rol aan de rand van onze samenleving. Op korte termijn zijn ze hierdoor iets beter tegen werkloosheid bestand dan ouderen. Het is echter de vraag hoelang ze dit kunnen doen, zonder er op langere termijn schade van te ondervinden. Bij hun intrede in de volwassenheid staan jongeren immers voor een drievoudige opgave. Ze dienen zich los te maken van het ouderlijk milieu, hun identiteitsontwikkeling te voltooien en zich tenslotte te integreren in de samenleving. In onze samenleving is het uitvoeren van betaalde arbeid hét middel bij uitstek om deze driedubbele ontwikkelingstaak te realiseren. Werkloosheid confronteert jongeren dan ook met een paradox: zolang ze verzaken aan het opnemen van hun ontwikkelingstaken, vormt de werkloosheid voor hen een iets minder zware last dan voor ouderen. Het daadwerkelijk opnemen van de drie ontwikkelingstaken wordt door werkloosheid echter bemoeilijkt. Werkloosheid verplicht jongeren met andere woorden om een randpositie in de samenleving te blijven innemen, vermits de middelen om hun onafhankelijkheid, hun identiteitsontwikkeling en hun maatschappelijke integratie te realiseren ontbreken. Onderzoek toont dan ook aan dat werkloosheid bij jongeren leidt tot een vergroting van hun financiële afhankelijkheid, tot een blokkering van hun psycho-sociale ontwikkeling en tot het uitstellen van het starten met een gezin. Ook de kinderwens en het werkelijk aantal kinderen wordt erdoor afgeremd (voor een overzicht, zie: De Witte, 1986: 122-128; 1988(b): 35-37). Deze nefaste gevolgen gelden wellicht vooral voor hen die erg langdurig werkloos blijven. Hoe nefast deze gevolgen op langere termijn zijn, is nog niet gekend: het hiervoor noodzakelijke, minstens 10 jaar durende longitudinale onderzoek ontbreekt immers.

3.2. De gevolgen van werkloosheid voor de samenleving: de invloed van werkloosheid op de houding van jongeren t.o.v. betaalde arbeid

Men veronderstelt dat jongeren gedurende de eerste jaren van hun tewerkstelling een aantal belangrijke attitudes en waarden leren, die ze dan behouden gedurende hun verdere levensloop. Werkloosheid belemmert dit socialisatieproces. Daarom wordt wel eens gevreesd dat werkloosheid de wens en capaciteit om te werken bij jongeren zal ondermijnen. Men ziet dan doembeelden opduiken van hordes geradicaliseerde jongeren die het 'recht op luiheid' opeisen en de continuïteit van onze arbeidszame samenleving ondermijnen. Zoals verder zal blijken komen deze reacties slechts bij een minderheid voor. De meerderheid van de jonge werklozen reageert in de omgekeerde richting: ze zijn bereid tot grote offers om toch maar aan het werk te geraken. De gevolgen van deze reactie kunnen echter even ingrijpend zijn voor onze samenleving als de gevolgen van de hoger vermelde radicalisering. In wat nu volgt worden deze vaststellingen verder uitgewerkt en onderbouwd met onderzoeksresultaten.

Uit literatuuronderzoek blijkt dat de meerderheid van de jongeren (85 à 90%) kost wat kost aan het werk wil (De Witte, 1986: 144-152; 1988(b): 38-41). Werken is voor hen immers het voornaamste middel om in hun behoeften te voorzien. De schaarste aan arbeidsplaatsen dwingt hen om zich aan te passen aan de beperkte mogelijkheden op de arbeidsmarkt. Uit onderzoek blijkt dan ook dat (dreigende) werkloosheid op een dubbele wijze de houding van jongeren ten opzichte van betaalde arbeid beïnvloedt. De ervaring met werkloosheid beïnvloedt immers zowel het arbeidsethos van jongeren als de eisen die ze aan een baan stellen. We overlopen beide aspecten achtereenvolgens (8).

Uit meerdere studies blijkt dat de confrontatie met werkloosheid het traditionele arbeidsethos van jongeren niet aantast, doch integendeel zelfs versterkt. Rosseel ondervroeg in 1982 bijna 700 Vlaamse mannelijke recruten naar hun opvattingen over arbeid (Rosseel, 1982). Uit de

resultaten van een eigen analyse van Rosseels gegevens blijkt dat de werklozen uit de steekproef een traditioneler arbeidsethos vertoonden dan werkenden. Zo verwierpen ze de uitspraak 'er zijn nog andere manieren dan werken om zich goed door het leven te slaan', terwijl werkenden ermee instemden. De werkloosheidsduur versterkte nog het belang dat men hechtte aan betaalde arbeid. Zo waren de jongeren die langer dan 6 maanden werkloos waren de enigen die instemden met de uitspraak 'werk hebben is het belangrijkste in het leven van een mens'. Deze verschillen in waardering waren niet te herleiden tot verschillen in scholingsgraad: binnen elk onderwijsniveau bleken werklozen betaalde arbeid sterker te waarderen dan werkenden.

Hogervermelde analyse heeft betrekking op een dwarsdoorsnede-onderzoek, waarbij werkenden met werklozen worden vergeleken. Causale beïnvloeding kan daardoor niet bewezen worden. Longitudinaal onderzoek brengt echter analoge vaststellingen aan het licht. In een Belgisch longitudinaal onderzoek werd immers vastgesteld dat de werkloosheidsbeleving het traditionele arbeidsethos versterkte, terwijl dit bij werkenden juist lichtjes was afgenomen (Georges et al., 1981: 240-242 en 254-257). De resultaten van een recent Vlaams longitudinaal onderzoek bij afgestudeerden uit het technisch en het beroepsonderwijs bevestigen dit opnieuw: zij die werk gevonden hadden gaven aan dat werken minder belangrijk was geworden in hun leven, terwijl jongeren die 9 maanden na hun intrede op de arbeidsmarkt nog steeds werkloos waren een grotere centraliteit aan werken toekenden in hun leven (Spoelders-Claes, 1987: 5).

Dit sterker waarderen van betaalde arbeid gaat samen met het matigen van de eisen die men aan een toekomstige baan stelt (De Witte, 1986: 144-152; 1988(b): 38-41). De meerderheid van de jonge werklozen wil zelfs elke baan accepteren die er maar te krijgen is. Het nastreven van werkzekerheid krijgt daarbij de bovenhand en verdringt de eis voor zinvol en interessant werk. Ook de offerbereidheid nam toe: werklozen bleken meer dan vroeger bereid te zijn om weinig aantrekkelijk werk aan te nemen,

zoals ploegenarbeid en werk aan de lopende band, of om tijdelijk werk te aanvaarden zonder vooruitzicht op vast werk. Vooral de sterke toename van de bereidheid om werk aan te nemen onder het niveau van het eigen diploma was daarbij opvallend. Het temperen van de aspiraties en het vergroten van de offerbereidheid onder jongeren zijn begrijpelijke strategieën van jongeren om - gegeven een schaarste aan arbeidsplaatsen - toch nog 'aan de bak te komen'. Dit verklaart dan ook mede waarom jongeren oververtegenwoordigd worden in de diverse, hoger reeds besproken, kwalitatief minder aantrekkelijke tewerkstellingsstatuten. Voor vele jongeren bestaan er overigens weinig alternatieven: de keuze tussen onvolwaardig werk en géén werk is gauw gemaakt. Wellicht hopen velen op een kans om een goede beurt te maken bij hun werkgever, om zo na verloop van tijd toch een beter passende job in de wacht te slepen.

Uit het relatief groots opgezette onderzoek van het Leuvense Jongeren Adviescentrum waarbij nagenoeg 700 schoolgaande, werkende en werkloze jongeren uit de Leuvense regio werden bevraagd, blijkt dat ook Vlaamse jongeren een stevige dosis offerbereidheid aan de dag leggen (JAC-Leuven, 1987). De overgrote meerderheid van de ondervraagden was immers bereid om zich bij te scholen (78%) en zelfs om zich te laten herscholen (62%). De bereidheid om in een 'nepstatuut' te stappen was eveneens hoog: 74% wilde via een stage aan de slag en 60% wilde wel werken in een BTK-project. Naast deze grote bereidheid tot individuele inspanningen bleken de ondervraagden ook bereid om de eisen die ze aan een job stelden te verlagen. Een overgrote meerderheid (74 à 85%) was immers bereid om deeltijds werk of tijdelijk werk zonder vooruitzichten op vast werk te aanvaarden, samen met werk onder het niveau van hun diploma en werk dat veel overuren vergt. Deze offerbereidheid had echter een grens: ongezond, onveilig en onderbetaald werk werd door een meerderheid van de ondervraagden afgewezen.

De offerbereidheid van jongeren is groter dan deze van de oudere leeftijdsgroepen. Zo blijkt uit een enquête van de Landelijke Bedienden Centrale (LBC) van de chris-

telijke vakbond ACV bij nagenoeg 6.000 bedienden uit de financiële sectoren, dat de jongsten onder hen positiever staan tegenover diverse vormen van flexibiliteit (LBC, 1988: 29). Uit een onderzoek van het Centrum voor Sociaal Beleid bij een representatieve steekproef van 469 uitkeringsgerechtigd volledig werklozen uit het Vlaamse Gewest, blijkt eveneens dat jongeren zich (nog) minder eisend opstellen dan ouderen (Van Hoye et al., 1988: 75-76 en 80-83). Zo solliciteert slechts 22% van de -25-jarigen enkel op vacatures die overeenstemmen met het eigen diploma of de eigen ervaring, tegenover ongeveer 48% van hen die minstens 50 jaar oud zijn. De overgrote meerderheid van de jonge werklozen solliciteert dus tevens voor banen waarvoor ze hun diploma niet nodig hebben. De jongeren in dit onderzoek bleken tevens in sterkere mate dan ouderen bereid om bandwerk of ploegenarbeid te verrichten, lawaaiig en vuil werk te doen en op een lager niveau te gaan werken.

Daarmee is natuurlijk nog niet bewezen dat de werkloosheidsbeleving deze offerbereidheid induceert. Cross-sectioneel onderzoek toont echter aan dat werklozen betaalde arbeid niet enkel sterker waarderen, doch tevens bereid zijn om méér concessies te doen om toch maar aan werk te geraken. Zo blijken de werklozen die langer dan 6 maanden werkloos waren uit de hogervermelde heranalyse van Rosseels gegevens, in sterkere mate bereid te zijn om hun vrije tijd op te offeren aan hun werk (Rosseel, 1982). Ook uit de uitgebreide bevraging van afgestudeerden aan de KU Leuven blijkt dat de bereidheid om minder aantrekkelijk werk aan te nemen stijgt naarmate men langer werkloos is (Van Boxel en Vandermeulen, 1984: 48-50). Zo toonden de al wat langduriger werklozen zich sterker bereid om v er van hun woonplaats te gaan werken, overuren te doen en onder het niveau van hun diploma te werken. Longitudinaal onderzoek toont aan dat de confrontatie met werkloosheid deze reacties veroorzaakt (Dowling en O'Brien, 1983: 91-96). Jongeren die na het verlaten van hun school gedurende  en jaar werkloos bleven, matigden omwille van deze ervaring de eisen die ze aan een mogelijke baan stelden. Zo wensten ze in mindere

mate een beroep waarin ze hun eigen ervaring en deskundigheid konden aanwenden. De aspiraties van hen die sinds het verlaten van de school onafgebroken hadden gewerkt, waren ten gevolge van deze werkervaring zelfs gestegen!

In wat tot heden toe werd vermeld, werd vooral ingegaan op de wijze waarop de werkloosheidsbeleving de opvattingen over betaalde arbeid beïnvloedt. Ook de dreiging met werkloosheid kan deze houdingen beïnvloeden. Onderzoek naar dit aspect spitst zich voornamelijk toe op schoolgaanden die binnen enkele maanden op de arbeidsmarkt terecht komen. Globaal genomen stelt men daarbij vast dat het arbeidsethos niet beïnvloedt wordt door de kans op werkloosheid na de studies (Raaijmakers, 1988: 125-128). Jongeren passen zich dus niet aan hun - mogelijke - toekomstige situatie aan door het belang van betaalde arbeid in hun leven te wijzigen. Wél blijken zij die denken dat ze werkloos zullen worden na hun studies, op voorhand reeds hun aspiraties te temperen. Dit blijkt zowel uit het onderzoek van de Vrouwelijke Kristelijke Arbeidersjeugd (VKAJ) als uit het onderzoek van Degroote (Pardon (Red.), 1988; Degroote, 1988). Vermits de resultaten van beide onderzoeken m.b.t. dit aspect erg analoog zijn gaan we enkel in op het onderzoek van de VKAJ. In dat onderzoek werden meer dan 1000 meisjesleerlingen uit het technisch en het beroepsonderwijs ondervraagd. De overgrote meerderheid (93%) van deze meisjes bleek bereid om na de studies ander werk te aanvaarden dan datgene waarvoor ze gestudeerd hadden. Ongeveer 55% van deze vrouwelijke scholieren was zelfs bereid om gelijk welk werk aan te nemen. Deze offerbereidheid hing samen met de ingeschatte kans om werk te vinden met het diploma: de bereidheid om ander werk te aanvaarden was groter wanneer de tewerkstellingskansen als negatiever werden gepercipieerd. Natuurlijk was niet iedereen bereid om onmiddellijk ander werk aan te nemen: 58% van de ondervraagden zou dit pas doen nadat ze gedurende een zekere tijd - vruchteloos - gezocht hadden naar een baan in de lijn van hun diploma.

De toename van de offerbereidheid onder jongeren houdt een aantal gevaren in en roept daarom een aantal vragen op. Door zich op individuele wijze aan de beperkingen op de arbeidsmarkt aan te passen, vergroten de jongeren hun weerloosheid en stijgt hun kans op uitbuiting. De zwakke positie van jongeren op de arbeidsmarkt wordt door deze aanpassingsreactie nog vergroot. Op termijn leidt werken onder de kwalificaties voor velen tevens tot ontevredenheid en frustratie. Zoals blijkt uit het hoger vermelde onderzoek onder afgestudeerde psychologen, is het benutten van de eigen vaardigheden immers een van de belangrijkste bronnen van arbeidsvoldoening. De vergroting van de offerbereidheid houdt niet enkel gevaren in voor de individuele werkloze. Deze evolutie heeft ook maatschappelijke consequenties. Zo leidt de vergroting van de offerbereidheid bij werklozen automatisch tot het verhogen van de arbeidsdruk voor de werkenden: de werkenden dienen hun eisen te matigen of harder te presteren, vermits ze hun job anders wel eens zouden kunnen verliezen aan minder veeleisende werklozen. Ook de syndicale verworvenheden worden door deze evolutie bedreigd: hoe de kwaliteit van het werk en de bestaande arbeidsstatuten verdedigen wanneer de nieuwkomers op de arbeidsmarkt het met minder willen doen? De spanningen tussen de werknemers onderling kunnen hierdoor toenemen. Dit bedreigt de - voor de werklozen cruciale - solidariteit tussen de werkenden en de werklozen. Tenslotte werkt de bereidheid om onder het diploma te werken de verdere verdringing van de lager geschoolden op de arbeidsmarkt in de hand, terwijl deze groep - zoals hoger aangetoond - reeds de benardste positie op de arbeidsmarkt inneemt.

4. Besluit

Na een sterke stijging van de jeugdwerkloosheid in Vlaanderen van 1980 t.e.m. 1983, daalt het aantal werkloze jongeren terug na 1983. Vooral de sterke daling sinds 1985 valt daarbij op. In tegenstelling tot wat de laatste tijd beweerd wordt, is het probleem van de jeugdwerkloosheid hiermee echter nog niet opgelost. In 1989 waren immers nog altijd nagenoeg 40.000 jongeren

uitkeringsgerechtigd volledig werkloos, en werden jongeren nog steeds sterker met werkloosheid getroffen werden dan oudere werknemers. Deze werkloosheid wordt ook door jongeren als negatief beleefd, terwijl ze hun verdere ontwikkeling bemoeilijkt: voor werkloze jongeren ontbreken immers de middelen om (financieel) onafhankelijk te worden, om hun persoonlijkheid verder te kunnen ontplooiën en om zich te integreren in de samenleving. Velen zijn dan ook bereid tot grote toegevingen om toch maar aan het werk te geraken: de eisen die jongeren aan een baan stellen werden afgezwakt, en het nastreven van werkzekerheid verdrong voor velen de wens tot zinvol werk. De toename van de offerbereidheid onder jongeren houdt een aantal gevaren in voor de jongere en voor de samenleving. Jongeren vergroten door deze individuele reactie immers hun weerloosheid, terwijl ze er de solidariteit onder werknemers mee kunnen aantasten.

Dat de jeugdwerkloosheid ook nu nog een belangrijk probleem blijft, blijkt ook uit de oorzaken voor de verbetering van de jeugdwerkloosheid sinds 1983. Deze verbetering werd immers niet veroorzaakt door een toename van het aantal arbeidsplaatsen voor jongeren. De verslechtering van de jeugdwerkloosheid tussen 1980 en 1983 kan nagenoeg volledig toegeschreven worden aan de teloorgang van arbeidsplaatsen voor jongeren. Deze teloorgang wordt afgeremd vanaf 1983. De daling van het aanbod van jonge arbeidskrachten op de arbeidsmarkt gaat sinds 1983 echter door. De verbetering van de jeugdwerkloosheid sinds 1983 kan daarom nagenoeg volledig toegeschreven worden aan het dalend aanbod van jonge werknemers op de arbeidsmarkt. Dit is in nog sterkere mate het geval voor de verbetering die sinds 1985 werd vastgesteld. Deze daling in het aanbod van jongeren op de arbeidsmarkt is het gevolg van twee fenomenen: de daling van het totale aantal jongeren omwille van de denataliteit, en de toename van het aantal schoolgaande jongeren omwille van de verlenging van de leerplicht en de toenemende tendens om langer te studeren. Daarbij komt nog dat de jongeren hun relatieve positie op de arbeidsmarkt niet hebben zien verbeteren sinds 1983. In 1986 waren de jongeren even

sterk oververtegenwoordigd in de werkloosheid en ondervertegenwoordigd in de voltijdse tewerkstelling als in 1983, toen de jeugdwerkloosheid haar hoogtepunt bereikte.

Verder blijkt dat de verbetering van de jeugdwerkloosheid vooral de sterkere groepen op de arbeidsmarkt ten goede kwam. De zwakkere groepen bleven achter in de werkloosheid. Dit blijkt uit de evolutie van de samenstelling van de jonge werklozengroep en uit de evolutie van de werkloosheidsduur bij jongeren. De verslechtering van de jeugdwerkloosheid tussen 1980 en 1983 ging immers gepaard met een toename van het aandeel mannen en hoger geschoolden in de werklozengroep. Het aandeel van deze twee 'sterke' groepen daalt echter na 1983. Daar waar deze jongeren blijkbaar gemakkelijker werk vinden, blijven de vrouwen en de lager geschoolden achter in de werklozengroep, al steeg de scholingsgraad van de werkloze jongeren sinds 1981. Ook uit de toename van de werkloosheidsduur bij jongeren tot 1987 blijkt dat de minst sterke groepen op de arbeidsmarkt werkloos gebleven zijn sinds 1983. Meer nog dan algemene maatregelen zijn dus selectieve maatregelen ten voordele van de zwakkere groepen op de arbeidsmarkt nodig. Werkloosheid is immers een selectief fenomeen, waarmee niet alle jongeren in gelijke mate getroffen worden. Prioritaire aandacht voor de tewerkstelling van vrouwen, lager geschoolden en langdurig werklozen blijft daarom geboden.

Tenslotte werd ook het tewerkstellingsstatuut van jongeren aangetast gedurende de laatste jaren: tijdelijke contracten, 'nepstatuten' en tewerkstelling onder het diploma deden vooral bij de jongeren hun intrede. Ook de deeltijdse tewerkstelling van jongeren steeg in sterke mate. Omwille van hun hoger beschreven offerbereidheid zijn jongeren immers bereid tot grote toegevingen om toch maar niet werkloos te worden: 'beter iets dan niets' lijkt hun motto. Daardoor wordt niet enkel de werkloosheid, doch ook de herverdeling van de arbeid en de precaire tewerkstelling op hun schouders afgeschoven. Hun instabiele tewerkstellingspatroon vervolledigt nog het beeld van hun onvolwaardige integratie in de ar-

beidsmarkt: vooral jongeren wisselen immers kortere periodes van werkloosheid af met iets langere tewerkstellingsperiodes. Daar waar vroeger nagenoeg alle jongeren werkten, is een deel onder hen nu werkloos, werkt een ander deel in een onvolwaardig statuut, en wisselt een groot aantal onder hen beide posities op de arbeidsmarkt op continue wijze af.

VOETNOTEN

- (1) Dit artikel is een herwerkte en geactualiseerde versie van de bijdrage 'Onbegonnen werk: jongeren, werkloosheid (en werk) in Vlaanderen' die reeds eerder verscheen in: Allegaert, P. en Vanmarcke, L. (red.), Op pas. Jongeren en beleid. Leuven/Amersfoort, ACCO, 1989, p. 163-182.
- (2) Een klein deel van de populatie jonge werkenden is hier niet in opgenomen: over de werknemers van de Nationale Maatschappij van Belgische Spoorwegen (NMBS), de zeelieden en de tewerkgestelde werklozen verzamelt de RIZIV immers geen gegevens.
- (3) Cijfers voor het nederlandstalig onderwijs, waarin naast Vlaanderen tevens Brussel werd opgenomen.
- (3) Tenzij anders vermeld hebben alle cijfers betrekking op de maand maart van dat jaar.
- (5) Aan het HIVA voert J. Denys momenteel een onderzoek uit naar de beroepsloopbaan van jongeren uit het technisch en beroepssecundair onderwijs in de Leuvense regio. Daarbij worden tevens profielen opgesteld voor hen die reeds één jaar op de arbeidsmarkt aanwezig zijn. De resultaten van dit onderzoek waren echter nog niet beschikbaar toen dit artikel werd geschreven. Vlak na het afsluiten van dit artikel werd ik tevens geïnformeerd over een Vlaams onderzoek aan de RU Gent naar het loopbaanverloop van nagenoeg 300 jonge mechaniciens en secretaresses gedurende de eerste twee jaren van hun tewerkstelling (Demeestere, 1989). Uit dit onderzoek bij jongeren uit het technisch secundair

onderwijs komen drie loopbaantypes naar voor. Een kleine groep (14%) vindt onmiddellijk vast werk, terwijl een grotere groep van 47% gedurende de twee onderzochte jaren langzaamaan de eigen tewerkstellingssituatie weet te verbeteren. Op het einde van de bevragingsperiode hebben ze nagenoeg allen voltijds werk verworven. Beide groepen vertonen op diverse vlakken de hoogste tevredenheidsscores. Dit is vermoedelijk te wijten aan het verwerven van vast werk. Tenslotte vertoont een aanzienlijke groep van 47% een 'uitgesteld' loopbaanpatroon. Deze nogal heterogene groep bevat allen die óf tijdelijk tewerkgesteld zijn, óf hun intrede in de arbeidsmarkt uitstelden omwille van verdere studies of legerdienst. Dit is niet echt naar hun zin: deze groep kenmerkt zich door een lagere tevredenheid met hun huidige situatie.

- (6) Wellicht is deze groep in realiteit groter. Enkel jongeren die in 1984 werkloos waren vormden immers het uitgangspunt in deze analyse. Zij die na het schoolgaan onmiddellijk werk vonden en nooit werkloos werden, werden dus niet in het onderzoek betrokken. De groep die een stabiele tewerkstelling verwerft is daardoor groter dan hier werd vermeld.
- (7) De jaarlijkse enquête van het Nationaal Instituut voor de Statistiek (NIS) naar de beroepsbevolking is de enige bron die gegevens verschaft over de tijdelijke tewerkstelling. De betrouwbaarheid van deze gegevens is echter niet geheel zeker (zie bv. Denys, 1987: 60).
- (8) De nu volgende schets wijkt af van de analyse die Rosseel beschrijft in zijn studie 'Ruiters en ridders van de lege dageraad' (Rosseel, 1985). In deze studie analyseert hij de veranderingen die er zich omwille van de sociaal-economische crisis voordeden in de arbeidsethiek van jongeren. Hij concentreert zich daarbij echter vooral op de hoger geschoolden. Deze groep vormt een minderheid binnen de jongerenpopulatie. De evolutie in de arbeidsethiek van de meerderheid van de jongeren blijft in zijn studie dan ook grotendeels onbe-

licht, al biedt het theoretisch kader dat hij in zijn besluit ontwikkelt wel een belangrijke houvast om de reacties van lager geschoolden in kaart te brengen. In wat hierna volgt wordt dan ook vooral ingegaan op de reacties van de 'modale', niet zo hoog geschoolde jongerengroep.

BIBLIOGRAFIE

- BOURDEAUD'HUI, R. en DENYS, J. (1986), *Vergelijkend rapport Afgestudeerden Beroeps- en Technisch Onderwijs: arbeidsmarktintrede, arbeidsmarktpositie, arbeidsmarktvervaringen*. Leuven, HIVA - KU Leuven, 146 p.
- BURCHELL, B. (1989), *The Psychological effects of Precarious forms of Work. Paper presented at the 4th West European Congress on The Psychology of Work and Organisations*, Cambridge, 10-12 april, 40 p.
- DE BRUYCKER, J. (1989), *Resultaten van de uitzend-enquête*. *Uitzendkrant*, nr. 3, 3 p.
- DE GROOTE, A. (1988), *De beeldvorming van jongeren over beroepen in handenarbeid*. Leuven, HIVA - KU Leuven, oktober, 125 p.
- DEMEESTERE, B. (1989), *Het loopbaanverloop van mechanici en naïeve buretica gebruikers gedurende de eerste twee jaren van hun tewerkstelling*. *Verhandeling ingediend tot het behalen van de graad van licentiaat in de Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, richting Bedrijfspsychologie, o.l.v. Prof. Dr. R. Spoelders-Claes, Gent, RUG*, 104 p.
- DENYS, J. (1987), *Aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt. Kritische analyse van arbeidsmarktprognosetechnieken. Verslag van een literatuurstudie*. Leuven, HIVA - KU Leuven, oktober, 72 p.
- DE SMEDT, M. en SPINNEWYN, F. (1986), *Profiel van de beroepsloopbaan van jonge werklozen in Halle-Vilvoor-*

- de. In: HIVA-stuurgroep, *Met een stempel door het leven? Werkloosheid en tewerkstelling van jongeren: beschrijving, gevolgen en perspectieven*. Leuven, HIVA - KU Leuven, p. 59-80.
- DE WITTE, H. (1986), *Met een stempel voor het leven. Overzicht van recente literatuur over de beleving van werkloosheid bij jongeren en de invloed ervan op hun politieke houdingen en hun arbeidsethos*. In: HIVA-stuurgroep, *Met een stempel door het leven? Werkloosheid en tewerkstelling van jongeren: beschrijving, gevolgen en perspectieven*. Leuven, HIVA - KU Leuven, p. 111-170.
- DE WITTE, H. (1988a), *En de laaggeschoolde jongere, zij stempelde voort. Een overzicht van de evolutie van de jeugdwerkloosheid in Vlaanderen sinds 1977. Hoofdstuk 1 in: HIVA-werkgroep Jeugdwerkloosheid. En de jongeren, zij stempelden voort? Recente evoluties in de jeugdwerkloosheid en een beschrijving en evaluatie van opleidings- en tewerkstellingsinitiatieven voor jongeren*. Leuven, HIVA - KU Leuven, p. 11-32.
- DE WITTE, H. (1988b), *Individuele en maatschappelijke gevolgen van jeugdwerkloosheid. Hoofdstuk 2 in: HIVA-werkgroep Jeugdwerkloosheid. En de jongeren, zij stempelden voort? Recente evoluties in de jeugdwerkloosheid en een beschrijving en evaluatie van opleidings- en tewerkstellingsinitiatieven voor jongeren*. Leuven, HIVA - KU Leuven, p. 33-49.
- DE WITTE, H. (1989), *Werkloze jongeren: links, rechts of apatisch? Een onderzoek naar de invloed van werkloosheid op de politieke en sociale opvattingen van jongeren*. *Res Publica*, nr. 1, p. 75-94.
- DE WITTE, H. en HOLDERBEKE, F. (1989), *En de jongeren, zij stempelden voort? Enkele krachtlijnen uit de gelijknamige HIVA-publikatie. De Gids op Maatschappelijk Gebied*, 80ste jrg., nr. 2, februari, p. 91-114.

- DE WITTE, H. en LAGROU, L. (1989), Nog toekomst voor psychologen? Een overzicht van de kenmerken van de tewerkstelling en de beroepsloopbaan van jonge Vlaamse psychologen. Zal gepubliceerd worden in *De Psycholoog. Maandblad van het Nederlands Instituut van Psychologen*.
- DOWLING, P. and O'BRIEN, G.E. (1981), The work values of unemployed and employed youth: a reply to Rump. *Australian Journal of Psychology*, Vol. 35, No. 1, p. 91-96.
- GEORGES, R., LEDOUX, Y. en LISEIN-NORMAN, M. (1981), *Les jeunes et le travail: attitudes et préférences*. Brussel, Diensten van de Eerste Minister, Programmatie van het Wetenschapsbeleid. Nationaal Onderzoeksprogramma in de sociale wetenschappen, 11, 308 p.
- HIVA-stuurgroep (1986), *Met een stempel door het leven? Werkloosheid en tewerkstelling van jongeren: beschrijving, gevolgen en perspectieven*. Leuven, HIVA - KU Leuven, 435 p.
- HIVA-werkgroep Jeugdwerkloosheid (1988), *En de jongeren, zij stempelden voort? Recente evoluties in de jeugdwerkloosheid en een beschrijving en evaluatie van opleidings- en tewerkstellingsinitiatieven voor jongeren*. Leuven, HIVA - KU Leuven, 217 p.
- JAC-Leuven (1987), 'Een leven met werk'. *Opvattingen over werk en werkloosheid bij scholieren, werkenden en werkloze jongeren uit de Leuvense regio*. Leuven, JAC, september, 118 p.
- LBC (1988), *Fleksibele arbeidstijd in de financiële sectoren. Resultaten van de LBC/NVK-enquête bij het personeel uit deze sectoren. Vaststellingen, strategie en programma*. Antwerpen, LBC, 38 p.
- LAGROU, L. (1982), Werkloosheid en psychisch welzijn. In: *Kultuurleven*, jrg. 49, nr. 10, p. 880-888.
- LAGROU, L. (1983), Beleving van werkloosheid. In: *Welzijnsgids - Noden I.A.3.3.*, Afl. 18 (dec.), 13 p.

WERKLOOSHEID EN TEWERKSTELLING VAN JONGEREN

- PARDON, D. (red.), i.s.m. VANDE VELDE, V. en MAGNUS, D. (1988), *Een beroep zonder toekomst? Een toekomst zonder beroep? Een onderzoek naar de studiekeuzemotieven van meisjes uit het technisch en beroepssecundair onderwijs in Vlaanderen*. Brussel, VKAJ-Streekwerking Boom, 182 p.
- PERNOT, A. (1986), *De maatschappelijke en juridische positie van de jongeren*. In: *HIVA-stuurgroep, Met een stempel door het leven? Werkloosheid en tewerkstelling van jongeren: beschrijving, gevolgen en perspectieven*. Leuven, HIVA - KU Leuven, p. 81-107.
- RAAIJMAKERS, Q. (1988), *The work ethic of Dutch adolescents*. In: HAZEKAMP, J., MEEUS, W. en TE POEL, Y. (eds.), *European Contributions to Youth Research*. Amsterdam, Free University Press, p. 117-130.
- RIZIV, gegevens over de tewerkstelling van 1979 t.e.m. 1987.
- ROSSEEL, E. (1982), *Het arbeidsethos bij de Vlaamse jongeren: Conclusies van een onderzoek bij de Vlaamse dienstplichtigen*. Brussel, Centrum voor organisatie- en consumptiepsychologie, VUB, 14 p.
- ROSSEEL, E. (1985), *Ruiters en ridders van de lege dageraad. Evoluties in de arbeidsethiek van de jeugd*. Brussel, VUB, 249 p.
- RVA, bulletins van maart 1977 t.e.m. maart 1989.
- RVA (1986), *Jeugdwerkloosheid. Evolutieschets van 1970 tot en met 1984*. Brussel, R.V.A., Directie statistiek-studies-informatie. Dienst studies, 87 p. + Bijvoegsel 'jeugdwerkloosheid op 31-12-1985 (tabellen en grafieken)'
- SCHELLENS, P. (1988), *De (her)intrede van jonge werkzoekenden in het arbeidsproces binnen de regio Antwerpen*. Verhandeling voorgedragen tot het bekomen van het licentiaat in de toegepaste economische wetenschappen o.l.v. E. HENDERICKX, Antwerpen, RUCA, 186 p.

- SERROYEN, C. (1988), *De jeugdtewerkstelling: uitgedund en verschaald. Bijdrage voor het 'colloquium 150ste dag'*, ingericht door de KAJ, VKAJ, ACV-jongeren en de ACV-werkzoekendenwerking, Overijse, 27 januari, 12 p.
- SPOELDERS-CLAES, R. (1987), *Socialisatie van jongeren met werken. Lezing op de themadag 'Aansluitingsproblematiek'*, Brussel, Vlaamse Economische Hogeschool, 6 mei, 14 p.
- TEN HAVE, K. en JEHOEL-GIJSBERS, G. (1985), *Werkloze jongeren: een verloren generatie?* OSA-voorstudie nr. 8, Tilburg, I.V.A., Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek van de Katholieke Hogeschool Tilburg, 151 p.
- TEN HAVE, K. en JEHOEL-GIJSBERS, G. (1986), *Werkloze jongeren: een verloren generatie?* In: *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, jrg. 2, nr. 2, p. 4-14.
- TER HUURNE, A. (1988), *Werkloze jongeren twee jaar later. Een onderzoek naar de arbeidsloopbaan en intrededekans van jongeren ten tijde van hoge werkloosheid.* Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek van de Katholieke Universiteit Brabant, Tilburg, OSA-werkdocument nr. W 55, 138 p.
- VAN BOXEL, M. en VANDERMEULEN, M. (1984), *Intrede op de arbeidsmarkt van afgestudeerden van de KU Leuven 1980-'81 en 1981-'82. Resultaten van een enquête.* Arbeidsmarkt voor academici nr. 4, Leuven, Dienst voor Studie-Advies, KU Leuven, 135 p.
- VAN HOYE, R., JANSSENS, E. en PEETERS, J. (1988), *De determinanten van de herintrede op de arbeidsmarkt.* Onderzoek in opdracht van het FKFO o.l.v. Prof. Dr. H. DELEECK, Antwerpen, Centrum voor Sociaal Beleid, UFSIA, 143 p.
- VAN WAES, L. (1988), *Verdeling van de leeftijdsklasse 14-25 jarigen in Vlaanderen over de verschillende situaties tijdens de jaren '80, '83 en '86.* Bijlage 1 in: HIVA-Werkgroep Jeugdwerkloosheid, *En de jon-*

geren, zij stempelden voort? *Recente evoluties in de jeugdwerkloosheid en een beschrijving en evaluatie van opleidings- en tewerkstellingsinitiatieven voor jongeren.* Leuven, HIVA - KU Leuven, p. B3-B5.

VAN WAES, L. en HOLDERBEKE, F. (1988), *Tewerkstellingsbevordering en arbeidsherverdeling bij jongeren.* Hoofdstuk 5 in: HIVA-werkgroep *Jeugdwerkloosheid, En de jongeren, zij stempelden voort? Recente evoluties in de jeugdwerkloosheid en een beschrijving en evaluatie van opleidings- en tewerkstellingsinitiatieven voor jongeren.* Leuven, HIVA - KU Leuven, p. 137-191.

VLEMINCKX, M. (1988), *Tewerkstelling: klaarheid gevraagd. Bemerkingen bij enkele resultaten van de steekproefenquête naar de beroepsbevolking in 1986. Kwartaaloverzicht van de economie, nr. 1, p. 93-126.*